

ANÒNIM

CURIAL E GÜELFA

EDICIÓ CRÍTICA I COMENTADA
DE LOLA BADIA I JAUME TORRÓ

BARCELONA 2011

QUADERNS CREMA

Publicat per
QUADERNS CREMA

Muntaner, 462 - 08006 Barcelona
Tel. 934 144 906 - Fax 934 147 107
correu@quadernscrema.com
www.quadernscrema.com

© de l'edició crítica, els comentaris, la introducció, l'índex i el glossari,
2011 by Lola Badia Pàmies i Jaume Torró Torrent
© d'aquesta edició, 2011 by Quaderns Crema, S.A.U.

Drets exclusius d'edició:
Quaderns Crema, S.A.U.

L'edició d'aquesta obra ha comptat amb una subvenció
de la Institució de les Lletres Catalanes l'any 2011

A la coberta, retaule de fusta de Sant Julià, de Jaume Ferrer II

ISBN: 978-84-7727-517-6
DIPÒSIT LEGAL: B. 32 429-2011

AIGUADEVIDRE *Gràfica*
QUADERNS CREMA *Composició*
ROMANYÀ-VALLS *Impressió i relligat*

PRIMERA EDICIÓ *setembre de 2011*

Sota les sancions establertes per les lleis,
queden rigorosament prohibides, sense l'autorització
per escrit dels titulars del copyright, la reproducció total o
parcial d'aquesta obra per qualsevol mitjà o procediment mecànic
o electrònic, actual o futur—inclouent-hi les fotocòpies i la difusió
a través d'Internet—, i la distribució d'exemplars d'aquesta
edició mitjançant lloguer o préstec públics.

INTRODUCCIÓ

Des del seu adveniment al món de la lletra impresa l'any 1901, el *Curial e Güelfa* no ha deixat de desvetllar perplexitats. Els protagonistes d'aquesta novel·la de cavalleries són italians i l'emperador d'Alemanya i el rei de França hi tenen un paper destacat, però els millors cavallers, els governants més justos i els mercaders més honorats són catalans o aragonesos; la passió amorosa és un dels motius centrals de l'obra, però la Güelfa controla amb severitat extrema la relació amb el seu protegit, Curial, de manera que, quan l'educa com a cavaller i cortesà, manté l'amor en els límits estrictes d'una honestedat que finalment serà premiada amb el matrimoni; la magnífica prosa catalana de l'obra recorda vivament motius, frases i al·lusions de la tradició clàssica, però Curial es comporta, en general, com un cavaller errant del segle XIII. Per acabar-ho de complicar, al manuscrit únic que ens ha transmès l'obra hi falta el quadern inicial i, per tant, tota la informació que solia contenir: ni autor, ni data, ni dedicatòria, ni rúbriques. Si la crítica s'ha mogut entre la desorientació i l'entusiasme davant de les successives hipòtesis que han pretès de desentrellar tants enigmes, la present edició crítica i comentada vol ajudar a fixar la idea que el *Curial* és un producte literari d'una qualitat excepcional, tot assumint que el millor que es pot fer amb les pèrdues irreparables és no insistir-hi.

En canvi, forma part de les responsabilitats professionals dels qui signen aclarir tot el que han pogut esbrinar a propòsit de la cultura de l'Anònim i de la seva manera d'entendre el guiatge de Boccaccio, Dante i Petrarca. Per a una lectura plaent de la novel·la, tanmateix, sobretot caldrà tenir present que el *Curial* és una obra rigorosament construïda sobre un motiu tradicional de la narrativa universal, que sosté una lli-

çó i una reflexió moral. La història que ens explica l'Anònim és cavalleresca—totes ho eren a l'època, perquè encara faltaven segles per a la novel·la burgesa—, i s'ajusta en part al *roman courtois* o *d'aventure* i al model de les cròniques biogràfiques de cavallers, però alhora és molt nova, ja que l'autor era un lector devot dels clàssics abastables a la primera meitat del xv. Aquest component aleshores modern fa que el *Curial* narri els episodis sentimentals amb una complexitat psicològica poc freqüent al segle xv i que l'Anònim reflexioni sobre la manera mateix d'explicar una història. La consciència literària de l'Anònim que se'ns revela als pròlegs dels tres llibres de l'obra, aguda i fins i tot agosarada, connecta amb l'ambient cultural ibèric de les corts dels Trastàmara. Destaca també el fervor monàrquic d'aquest Anònim, projectat en la figura de Pere II el Gran, el rei catalanoaragonès més italià del segle XIII. Al seu voltant prosperen alguns cavallers de la noblesa de Catalunya i d'Aragó: els Oluja, Orcau, Atrossillo, Martínez de Luna, Cornell, Alagó, Ximénez de Urrea, Montcada, Cardona, Mediona, Pinós, Bages.

1. EL MANUSCRIT

El *Curial e Güelfa* es conserva al manuscrit 9.750 de la Biblioteca Nacional de Madrid.¹ El va descobrir Agustín Durán quan era director d'aquella institució i Manuel Milà i Fontanals li va assignar el títol quan en va donar notícia el 1876, gràcies a informacions rebudes d'Antonio Paz y Meliá. La primera edició, d'Antoni Rubió i Lluch a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, és del 1901.

El còdex 9.750 és un llibre registre de 228 folis de paper datable a mitjan segle xv, format per 19 quaderns de fac-

¹ És accessible en imatge a través de la Biblioteca Virtual Joan Lluís Vives (<http://www.lluivives.com>). Consultat 30-12-2009.

tura regular, amb espais en blanc entre els capítols, destinats a unes rúbriques que no es van executar. El volum no té cap pretensió d'excel·lència. S'hi observen algunes capitals decorades amb dibuixos geomètrics de ploma i algunes anotacions de mà castellana. Està escrit en una lletra gòtica rodona cursiva catalana, tota d'una sola mà, molt regular, amb un nombre escassíssim d'errades no detectades pel copista. S'hi observen algunes correccions i raspats, fruit d'un repàs dut a terme pel mateix amanuense. També hi ha comptats espais en blanc de la mida d'un mot o d'un paràgraf, que indiquen que ens trobem davant d'una còpia pendent d'una revisió definitiva. La hipòtesi de Riera (1993), segons la qual el *Curial* fóra una falsificació de Milà i Fontanals, ha estimulat l'estudi codicològic i paleogràfic del manuscrit. Perarnau (1992) i Gimeno (1994) daten respectivament la lletra entre 1430-1440 i 1412-1465, tot posant-la en relació amb la d'altres còdexs i documents coetanis de mà catalana, propers a les oficines del mestre racional, mentre que Hernández & Ruiz (1992) estimen que el relligat del volum és de darreries del xv o principis del xvi. En el curs de la restauració del còdex, duta a terme per la Biblioteca Nacional de Madrid l'any 2007, han aparegut uns fulls de paper de farciment de la coberta que confirmen aquesta darrera apreciació.

2. EL RELAT

El *Curial* és una novel·la d'amor i de guerra, la història de la formació d'un cavaller i cortesà que arriba a príncep pels seus mèrits en les armes, per la seva qualitat moral i per la seva competència com a músic i poeta.

Llibre I

El pròleg anuncia el final feliç d'una història d'amor com un raríssim premi a la fidelitat i la fermesa.

1.2-7. Curial, fill únic d'un cavaller pobre, és acollit a la cort de Montferrat a la primera adolescència. La Güelfa, la germana del marquès de Montferrat, vídua del senyor de Milà, s'enamora de Curial. A través del seu procurador, Melcior de Pando, inverteix en l'avançament social de Curial, que queda lligat a la seva senyora per un pacte de fidelitat. Dos vells envejosos calumnien els enamorats. En aquest temps Curial estudia les arts del llenguatge i la ciència i les lletres antigues, i guanya fama de savi.

1.8-12. Curial acompanya Jacob de Cleves a defensar en combat judicial l'honor de la duquessa d'Ostalritxe, acusada d'adulteri. Camí de la cort imperial salva la vida d'un cavaller hongarès acusat d'homicidi. La victòria de Curial sobre els acusadors de la duquessa, que se celebra la diada de sant Marc, acaba amb l'execució a la foguera dels calumniadors.

1.13-17. Durant la celebració de l'èxit de Curial, el duc de Baviera li ofereix la mà de Laquesis, germana de la duquessa exculpada. Una flamarada d'amor encén els dos joves. La primera carta de la Güelfa trasbalsa profundament Curial, que, abans de dormir al llit de Laquesis en absència de la propietària, troba un retaule de sant Marc a la seva cambra. Aquella nit té un somni admonitori. Laquesis regala a Curial els paraments del seu llit, brodats d'ulls i llaços d'or. Abans d'abandonar la cort imperial, Curial és informat de la convocatòria d'un torneig a Melú.

1.18-19. La Güelfa ha emmalaltit d'angoixa i es retira a un monestir, on confessa el seu amor per Curial a l'abadesa. La nit anterior al combat, la Güelfa i l'abadesa somnien que sant Marc les adverteix de la victòria de Curial. L'alegria

de la Güelfa s'estronca quan s'assabenta del festeig de Curial amb Laquesis.

1.20-27. El marquès organitza un torneig per celebrar el retorn a Montferrat de Curial. Tres cavallers catalans destaquen per destresa enfront d'un napolità ric i presumtuós, Boca de Far, que pretén la mà de la Güelfa. Curial desaprova que el marquès de Montferrat atorgui el premi del torneig al napolità, que l'acaba reptant a batalla. El combat es fixa per al dia de sant Joan: Curial i els tres catalans derroten tres italians i Boca de Far, que hi perd la vida. El rei Pere d'Aragó atorga una gran rebuda a Barcelona als tres vencedors de Montferrat.

Llibre II

El pròleg presenta un horòscop anual de Curial i adverteix que la influència de Mart és bona per a la cavalleria, però empeny a la supèrbia.

II.2-10. Curial, viatjant d'incògnit en companyia d'Arta, donzella de la Güelfa que pren el nom de Festa, es dirigeix al torneig de Melú. Tot seguit derrota dos germans que raptin donzelles i empresonen cavallers. Un cavaller errant disputa Festa a Curial amb descortesia: Curial el venç. Curial i Festa són acollits en un monestir de monges de la noblesa francesa. Curial s'enfronta a Bertran del Chastel, però les monges interrompen el combat. El senyor de Montbrú assassina una donzella i un escuder. Després de vèncer l'homicida, Curial es veu obligat a matar Carles, el germà del mort, però Jacques, l'oncle, renuncia a la venjança.

II.11-15. Curial i Festa s'associen amb quatre cavallers aragonesos que es dirigeixen al torneig. Laquesis detecta la presència de Curial i li tramet regals. El rei Pere d'Aragó, que viatja d'incògnit, se suma al grup, que combatrà al torneig amb escuts negres.

II.16-25. Durant les vespres del torneig, Curial i el rei d'Aragó es distingeixen com els millors justadors. El rei d'Aragó es dóna a conèixer a Curial. L'endemà els cavallers dels

escuts negres s'emporten repetidament la victòria. El duc d'Orleans, que festeja Laquesis, aconsegueix de fer-li honor, tot i que la donzella dels vencedors sigui Festa. A causa d'una malaltia del fill del rei, es clausura el torneig sense proclamar vencedors. La Güelfa disposa que Curial es quedi a París, on compra una casa amb les lletres de canvi que li facilita Melcior de Pando.

II.26-41. Curial participa a la vida cavalleresca de París i obté premis en totes les justes. Al cap de poc temps entra en conflicte amb el Sanglier, un cavaller bretó fatxenda. Es prepara un combat per al dia de sant Jordi. Laquesis i la Güelfa pateixen per Curial. Els dos vells que havien calumniat Curial van a París. El Sanglier, vençut per Curial, es fa franciscà. Elogi del rei Pere d'Aragó.

II.42-49. Els vells envejosos fan creure a la Güelfa que Curial l'ha traït. La Fortuna es disposa a perjudicar el protagonista. Laquesis es casa amb el duc d'Orleans. La Güelfa, després de retirar el suport econòmic a Curial, fa un vot: només el perdonarà si la cort de França, reunida al Puig de Nostra Dona, demana mercè per ell sense saber a qui s'adreça. Curial cau en la desesperació.

Llibre III

El pròleg desenvolupa el motiu de si l'autor del *Curial* té dret a invocar les Muses, com els poetes de «reverenda lletradura».

III.1-5. Curial nolieja una galera per viatjar a Terra Santa. Un corsari genovès ataca la galera de Curial, però finalment és ell qui s'apodera de la nau genovesa; després, passant per Sicília, s'atura a Nàpols, on Carles d'Anjou li facilita un salconduit. Des d'Alexandria Curial viatja per terra a Jerusalem. Al convent de Santa Caterina del Sinai, el Sanglier, antic contrincant esdevingut penitent, exhorta Curial a seguir el model de sant Francesc. Colpit i capficat, el protagonista es dirigeix a Grècia.

III.6-9. Fortuna atia Neptú contra Curial, però el déu

del mar li nega la seva ajuda. Juno tampoc es presta als seus desitjos. Eixida de seny, Fortuna invoca una vintena de concubines de Júpiter i s'adreça a Dione i a Venus, que tampoc la secunden.

III.10-12. Curial visita Atenes i Tebes. Al mont Parnàs té una visió en somnis: ha de fer de jutge en un debat a propòsit dels dos herois majors de la guerra de Troia, Aquil·les i Hèctor. Després de ser coronat amb llorer com a cavaller i com a poeta, Curial pronuncia la sentència.

III.13-23. Un temporal d'agost arrossega la galera del protagonista a les costes de Tunis. Curial és venut com a esclau juntament amb un català. La Güelfa intenta en va de rescatar Curial, que durant set anys cultiva l'horta de Faraig i conviu amb Fàtima i Camar, la muller i la filla de l'amo. El captiu català esdevé l'amant de Fàtima i Camar s'enamora de Curial (que ara es fa dir Joan), de manera que, quan el rei de Tunis la demana per esposa, ella es rebel·la i el rei fa escapçar son pare. Camar fa vot de virginitat i descobreix a Curial l'amagatall del tresor de la família. Curial, reconfortat, es recorda de la Güelfa i compon la *Cançó de l'orifany*. Després d'invocar el suïcidi de Dido i d'haver pres nom cristià (Joana), Camar es lleva la vida. El rei fa llançar Curial als lleons, però Ramon Folc de Cardona i Enric de Castella intercedeixen en favor seu i Curial se salva.

III.24-34. Curial es presenta a Montserrat i canta la *Cançó de l'orifany* davant de la Güelfa, que l'expulsa de nou, tot i que torna a concedir-li suport econòmic. Com que, instal·lat a França, porta una vida de disbauxa, se li apareix en somnis Bacus, déu de ciència, i l'insta a reprendre la lectura i l'estudi. Fortuna es disposa a afavorir Curial i obté el suport de Venus. Guillalmes del Chastel desafia Curial a lluitar davant del rei d'Anglaterra. El rei de França convoca la cort al Puig de Nostra Dona, però els turcs entren en terres de l'Imperi i es prepara una gran batalla campal entre l'emperador d'Alemanya i el soldà. Curial es presenta a la frontera amb un exèrcit propi de mil bacinets. Després d'haver obtingut l'orde i

la creu de sant Jordi de mans del sant, Curial venç el guerrer turc Critxí i esdevé el comandant dels aliats cristians. L'estratègia de Curial porta el seu exèrcit a la victòria. Carregat de glòria i de riqueses, es dirigeix al Puig de Nostra Dona.

III.35-40. **Fortuna s'apareix en somnis a la Güelfa i Venus** fa que Cupido li dispari una fletxa d'or al cor. El marquès de Montferrat i la seva germana són convocats al Puig de Nostra Dona. Curial destaca com a justador i obté que la cort sol·liciti la mercè de la seva protectora. La Güelfa el perdona i se celebren les esposalles. El rei de França nomena Curial príncep d'Orange. La cort es trasllada a París, on se celebra el casament de Curial i la Güelfa.

La trama sentimental del *Curial* s'articula en dos triangles que interfereixen en la relació de Curial i la Güelfa: el que s'estableix amb Laquesis als llibres I i II i el que es configura amb Camar al llibre III. La intensitat de les reaccions d'aquests quatre personatges s'explica per la seva joventut. D'altra banda, l'Anònim juga amb el sentit dels noms que els posa. Curial és el paradigma del cortesà, destre en les armes i les lletres. La Güelfa destaca per la seva rectitud, com escau a una dama de l'alta noblesa. Laquesis, germana de Cloto (i comparada amb Àtropos), representa el mite de les Parques, instruments de la Fortuna. Camar és el nom àrab d'una donzella de Tunis, associada al fatalisme amorós de la cartaginesa Dido. La veu de Melcior de Pando, l'administrador de la Güelfa, un home madur, savi i experimentat, es distancia de la dels personatges joves i s'acosta a la de narrador.

Als dos primers llibres de la novel·la, s'hi descriu la vida d'un jove cavaller temptat per l'èxit i la passió—representada per Laquesis—que, gràcies a la prova de l'adversitat, aprèn a reconèixer-se i finalment es domina. Però aquesta lectura, transparent si hom té present el sentit que l'Anònim atribueix a les Parques i a la Fortuna, guanya profunditat al

tercer llibre gràcies a la inclusió de materials mitològics, de manera que resulta impossible llegir l'obra com un simple relat d'amor i d'aventures cavalleresques. Curial, al final de tot, serà un home en plenitud—i la novel·la, un camí de perfecció—i l'autor ens haurà transmès tant la seva visió del món com la seva reflexió sobre què és la literatura.

LA VEU DE L'ANÒNIM
I LA CRÒNICA DE MELCIOR DE PANDO

L'absència del primer quadern del manuscrit del *Curial*—que no sabem si es va arribar a escriure mai—ens priva del títol, la dedicatòria, les rúbriques, la data i el nom de l'autor. Només comptem, doncs, amb les dades procedents del text mateix, les quals ens són donades en clau de ficció. Melcior de Pando, el procurador de la protagonista femenina, la Güelfa, senyora de Milà, i mentor del cavaller Curial, assumeix l'autoria en alguns indrets significatius de la trama, com han apuntat diversos crítics (Bohigas 1976). El lloc més explícit és el comiat: «E aquell Melcior, vell, cansat, qui viu lo príncep, abraçà'l, plorant de goig, dient: "*Nunc dimittis servum tuum, Domine, secundum verbum tuum, in pace*"» (III.40.6). Els pròlegs dels tres llibres del *Curial* estan escrits en primera persona i el tercer conté fins i tot una referència a l'escassa formació rebuda per l'autor: «E si jo les hagués en la mia tendra edat servides [les Muses], ara em socorrierien» (III.1.5). Al començament de l'acció es diu que Melcior tenia cinquanta anys (I.5.2) i en més d'una ocasió el narrador introdueix comentaris (com ara: «E, certes, jo crec que les més dones no saben regir los moviments que els vénen ab regnes», II.19.6) i proverbis i frases fetes (per exemple: «d'aquells qui cerquen pèl en l'ou e nuu en lo jonc», II.28.5), que retòricament no es distingeixen dels que posa en boca de Melcior (per exemple: «E tals canten que ploraran en breu, que així van los fets del món», I.23.3). Hi ha un passatge en què el presumpte autor,